

30

Зборник Етнографског института САНУ

Религија, религиозност и савремена култура

ЕТНОГРАФСКИ
ИНСТИТУТ САНУ

Религија, религиозност и савремена култура
Од мистичног до (и)рационалног и *vice versa*

ISBN 978-86-7587-074-6

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA

Collection of Papers, Volume 30

Religion, Religiosity and Contemporary Culture From Mystical to (I)rational and *vice versa*

Editor in chief

Dragana Radojčić

Editor

Aleksandra Pavićević

International editorial board

Radost Ivanova, Elephterios Alexakis, Jana Pospíšilová, Karl Kaser, Gabriela Kiliánová,
Milica Bakić-Hayden, Ingrid Slavec-Gradišnik, Marina Martynova, Fernando Diego Del
Vecchio, Kjell Magnusson, Tatiana Podolinska, Peter Finke

Editorial board

Gojko Subotić, Sofija Miloradović, Jelena Čvorović, Srđan Radović, Aleksandra
Pavićević, Lada Stevanović, Ildiko Erdei, Jelena Jovanović

The reviewers

Mirko Blagojević, Danijel Sinani, Đorđina Trubarac-Matić, Lada Stevanović, Gordana
Blagojević, Goran Pavel Šantek, Dušan Ivanić, Vesna Peno

Secretary

Marija Đokić

The Content of the publication was accepted at the meeting of the Editorial board of the
Institute of Ethnography SASA, June 9th 2014.

BELGRADE 2014.

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

Зборник 30

Религија, религиозност и савремена култура

Од мистичног до (и)рационалног и *vice versa*

Главни и одговорни уредник
Драгана Радојичић

Уредник
Александра Павићевић

Међународни уређивачки одбор
Радост Иванова, Елефтериос Алексакис, Јана Поспишилова, Карл Касер, Габриела
Килианова, Милица Бакић-Хејден, Ингрид Славец-Градишник, Марина Мартинова,
Фернандо Диего Дел Векио, Шел Магнусон, Татиана Подолинска, Петер Финке

Уређивачки одбор
Гојко Суботић, Софија Милорадовић, Јелена Чворовић, Срђан Радовић,
Александра Павићевић, Лада Стевановић, Илдико Ердеи, Јелена Јовановић

Рецензентски тим
Мирко Благојевић, Данијел Синани, Ђорђина Трубарац-Матић, Лада Стевановић,
Гордана Благојевић, Горан Павел Шантек, Душан Иванић, Весна Пено

Секретар уредништва
Марија Ђокић

Садржај Зборника бр. 30 усвојен је на седници Редакције Етнографског института
САНУ одржаној 9. јуна 2014. године

БЕОГРАД 2014.

Издавач
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 36/IV, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.rs
www.etno-institut.rs

Рецензенти
Др Мирко Благојевић, виши научни сарадник
Проф. др Данијел Синани

Лектор
Софија Милорадовић

Превод
Ђурђина Шијаковић
аутори текстова

*Дизајн корица и
техничка припрема*
Атеље, Београд

Штампа
Чигоја Београд

Тираж
500 примерака

Радови сарадника ЕИ САНУ у овом Зборнику су са
пројекта: 177028, који у целини финансира
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Садржај Summary

Реч уреднице / Editorial

Александра Павићевић, <i>Религија, религиозност и савремена култура. Од мистичног до (и)рационалног и vice versa</i>	7
Aleksandra Pavićević, <i>Religion, Religiosity and Contemporary Culture. From Mystical to (I)rational and vice versa</i>	12

Религија на Балкану: Између секуларизације и нових / старих културних пракси / Religion in the Balkans: Between Secularization and new / old Cultural Praxes

Милица Бакић Хејден, <i>Религија и религијски ауторитет у доба секуларизма и глобализације – неке импликације за Балкан</i>	19
Milica Bakić-Hayden, <i>Religion and Religious Authority in the Age of Secularism and Globalization: Some Implications for the Balkans</i>	36

Александра Павићевић, Ивица Тодоровић, <i>Религија, идентитет и културне промене. Српско друштво на почетку трећег миленијума</i>	39
Aleksandra Pavićević, Ivica Todorović, <i>Religion, Identity and Cultural Changes. Serbian Society at the Beginning of Third Millennium</i>	56

Goran Pavel Šantek, <i>Postati novi čovjek. Sakralna reidentifikacija na Neokatekumenskome putu</i>	57
Goran Pavel Šantek, <i>Becoming a New Man. Sacral Reidentification on the Neocatechumenal Way</i>	72

Михаило Смиљанић, <i>Утицај верске наставе на живот и ставове ученика – резултати анкете спроведене у београдским школама</i>	73
Mihailo Smiljanić, <i>Influence of Catechism on Life and Attitudes of Schoolchildren: Results of Inquiry Conducted in Belgrade Schools</i>	84

Религија, уметност и свакодневица / Religion, Art and Everyday Life

Тодор Митровић, <i>Хипервизантијски парадокс: Зашто је могуће / потребно говорити о стилу савременог црквеног сликарства у Србији?</i>	87
Todor Mitrović, <i>Hyperbyzantine Paradox: Is it Possible / Useful to Analyze the Stylistic Aspects of Contemporary Serbian Church Painting?</i>	103

Katerina Seraidari, <i>Materiality and Modernity in Greek Religious Discourses and Practices: from Bodies to Icons</i>	105
Катерина Сераидари, <i>Материјалност и модерност у религијском говору и праксама у Грчкој: од тела до икона</i>	114
Милеса Стефановић-Бановић, <i>Употреба предмета са хришћанском симболиком у свакодневном животу у Србији</i>	115
Milesa Stefanović-Banović, <i>The Usage of Objects with Christian Symbolic in Everyday Life in Serbia</i>	125

Историјски и савремени облици конфесионалних идентитетских пракси / Historical and Contemporary Forms of Confessional Identity Praxes

Драгана Радојичић, <i>Верски, друштвени и културни аспекти руских миграција у Боку Которску. Руско гробље и духовно заједништво</i>	129
Dragana Radojičić, <i>Confesional, Social and Cultural Aspects of Russian Migrations in Boka Kotorska. The Russian Cemetery and the Spiritual Union</i>	141
Istvan Povedak, <i>Invisible Borders. Christian-Neopagan Syncretism in Hungary</i>	143
Иштван Поведак, <i>Невидљиве границе. Хришћанско-неопагански синкретизам у Мађарској</i>	156

Излет у хришћанску антропологију / Excursion to Christian Anthropology

Звездана Остојић: <i>Прилози за хришћанску антропологију. Владика Николај Велимировић</i>	159
Zvezdana Ostojić, <i>Contributions for Christian Anthropology. Bishop Nikolaj Velimirović</i>	171

Религија, књижевност и фолклор / Religion, Literature, Folklor

Милина Ивановић Баришић, <i>Празнично честитање – од религијског контекста до секуларног обичаја</i>	175
Milina Ivanović Barišić, <i>Holiday Greetings – From Religious Context to Secular Custom</i>	185
Нина Аксић, <i>Звоно као фолклорни мотив у поезији српских песника друге половине XIX и прве половине XX века</i>	187
Nina Aksić, <i>The Bell as a Folklore Motive in Serbian Poetry of the Late 19th and Early 20th Century</i>	199
Ђурђина Шијаковић, <i>’Εἰς ὄρος! Планина и менадизам у Еурипидовим Бакхама</i>	201
Đurđina Šijaković, <i>’Εἰς ὄρος! Mountain and Maenadism in Euripides’ Bacchae</i>	216

Нина Аксић

Етнографски институт САНУ, Београд

nina.milojkovic@ei.sanu.ac.rs

Звоно као фолклорни мотив у поезији српских песника друге половине XIX и прве половине XX века¹

Овај рад представља сведен преглед појединих стихова из десет песама четворице значајних песника српског романтизма, реализма и модерне, у којима се јављају у описи обичаја и обреда чији је звоно саставни и централни елемент, а које је овом приликом издвојено као фолклорни мотив и значајан симбол у српској традицији.

Уводне напомене

Познато је да су XVIII век и прва половина XIX века код Срба били обележени снажним покретима националног препорода, који су између осталог подразумевали и интензивно интересовање за народну културу, а нарочито за фолклор. Под утицајем сличних покрета у другим европским земљама, и на нашим просторима – код Срба, Хрвата и Словенаца – сакупљају се народне умотворине (песме, приче, пословице и др.), што је било повезано са настојањем образованих људи тога времена да се народни језик нађе у књижевности, или – како је сматрао Вук Стеф. Караџић – да га *граматичари ставе у правила*. На сакупљању народних умотворина инсистирало се и *ради њихове лепоте и ради познавања живота и духа народног, његова погледа и схватања друштва, света, природе* (Стојановић 1924, 35–36). То је такође и време првих етнолошких истраживања на овим

Кључне речи:
звоно, обичај и
обред, српска
поезија

¹ Овај текст је резултат рада на пројекту *Стратегије идентитета: савремена култура и религиозност* (ЕДБ 177028), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

просторима, која су као резултат имала сакупљање обимне етнографске грађе. С друге стране, културно-историјска дешавања у другој половини XIX века, посебно изражена након револуције из 1848. године, условила су избор тема и начин њихове разраде у делима уметничких стваралаца тога времена — управо је поменута идеја националног препорода иницирала и подразумевала да теме и ликови из националне историје, сижеи народних прича и мотиви народних песама постану предмет интересовања многих уметника тога времена. Тако и просвећени српски интелектуалци, уметници, а посебно песници, бивају инспирисани националним фолклором и народним животом, те се у њиховим делима често наилази на различите мотиве из области српске народне културе и традиције.

У вези с претходно реченим треба посебно издвојити српске песнике — припаднике романтизма, као што су Јован Јовановић Змај и Ђура Јакшић, потом припаднике реализма, као што је Војислав Илић, као и припаднике модернизма, тј. оне који су стварали парнасо-симболистичку поезију, као што је Алекса Шантић, али ту су и други чији стихови неће моћи да буду представљени овом приликом. Њихове песме, иако уметничке творевине, могле би представљати секундарни извор за проучавање појединих сегмената духовне, материјалне и социјалне културе српског народа тадашњег времена, али и опште друштвене климе и односа према националним питањима током XIX и почетком XX века, и у ту сврху је за ову прилику издвојено десет песама четворице именованих значајних стваралаца из периода српског романтизма, реализма и модерне. Кроз одабране и цитиране стихове именованих српских песника у којима се помиње звоно указаће се на његову значајну улогу и симболику у традиционалном друштву. Дакле, начин ишчитавања одабраних стихова из појединих песама петорице поменутих српских песника биће пре свега етнолошки, инспирисан начином на који је Рабија Хасанбеговић представила песме Алексе Шантића у једном свом ауторском тексту².

Постоје и други и друкчији начини приступа књижевном делу и његовог читања, а најсроднији етнолошком јесте етнолингвистички приступ уметничком тексту. Зато овде нешто опширније цитирамо речи Биљане Сикимић о етнолингвистичком приступу једном уметничком делу, које би се могле односити и на етнолошки приступ: *Етнолингвистички приступ књижевном делу подразумева интегрално фолклорно читање писца и даље израду одговарајућег фолклорног инвентара. Посебан проблем поставља утврђивање фолклорне конотације појединих фрагмената или целог*

² Ради боље упућености у начин на који Р. Хасанбеговић анализира Шантићеву поезију, дајемо овде један цитат из њеног рада „Етнографска обиљежја у дјелима Алексе Шантића“: *Ипак се мора рећи да етнолошко-социолошки чиниоци које је дао Шантић нису увек повезани у цјелину (...). Отуда су ти елементи фрагментарно дати у широким потезима, без уједначеног распореда. Због тога је у овом раду учињен покушај да се издвоји и унеколико систематизује драгоцјена етнолошко-социолошка грађа по сродним темама* (Хасанбеговић 1987, 144–145).

књижевног дела (...). Књижевно дело се тако у етнолингвистици може прихватити као равноправни фолклорни и етнографски извор. Даље Б. Сикимић наводи три сегмента конкретног фолклорног инвентара, а њих представљају фолклорни цитати – интегрални фолклорни елементи, потом редуковани фолклорни елементи, као и трансформисање интегралних фолклорних елемената, оних који су задржали „препознатљивост“, свој фолклорни код, али су ауторске интервенције видљиве (Сикимић 1997, 21–22).

Поред поменутог два начина читања и тумачења поетских и прозних дела, она се могу посматрати и са психолошко-религиозне тачке гледишта, при чему тај аспект посматрања одабраних песама овде неће бити примењен, већ га наводим само као један од могућих начина сагледавања дела уметничке књижевности. Овакав приступ представља Владета Јеротић у својој књизи *Милан Ракић и религија*. Професор Јеротић је на примеру осам одабраних песама представио своје виђење Ракићеве поезије, осматривши његов поетски „рукопис“ са психолошког и теолошког аспекта (Јеротић 2007).

Примећује се, међутим, да и поред разностраних приступа уметничкој поезији и прози, још увек нема знатнијег броја радова и студија изван онога што припада уже конципираним књижевним анализама. Стога овај рад, односно, сведени преглед стихова српских песника са звоном као „кључном речи“ у њима, јесте покушај представљања поетског дела као могућег, секундарног етнографског извора.

КАД СЕ ЗВОНО ЗАЊИШЕ

Ђура Јакшић, Из песме *Ноћ у Горњаку*, 1857.³

*Сама у свом страху природа се грози,
Страховите тајне нема поноћ носи...
Уздрма се кула, звоно се занија,
У цркви се чује молитвица тија,
Ужегу се саме погашене свеће,
Кроз немо двориште неки дух пролеће.*

Ђура Јакшић је најизразитији представник романтизма у српској уметничкој поезији. Код Јакшића је најзаступљенија лирска поезија, које по обиму има најмање, али се лирика провлачи и кроз све друге врсте његовог стваралаштва (Деретић, 1983). *Напето, устрептало ишчекивање нечег непознатог, тајанственог, претећег, занемелост пред опасностима што вребају из мрака – то је основна афективна ситуација Јакшићеве лирике* (Деретић 1983, 341).

³ Песма преузета из: Ђура Јакшић, *Песме. Јелисавета. Проза*, Библиотека „Српска књижевност у сто књига“, књига 28, Живан Милисавец (ур.), Матица српска – Српска књижевна задруга, Нови Сад – Београд, 1961. Стр. 28.

У песми *Ноћ у Горњаку* опеван је манастир Горњак и посета цара Лазара својој задужбини, али у касним ноћним сатима, што је у складу са романтичарском склоношћу ка мистицизму. Осећај мистичне напетости створен је путем песничке слике са кулом која се сама од себе уздрмала и тако покренула, „занијала“ звоно. Звоно које се помиње у овој песми и околности у којима се оно чује могу се повезати са словенским веровањима по којима је иза поноћи, када звоно „ћути“, најпогодније време за излазак демона, а тај период је обележавао и време присуства духова, тј. душа упокојених. Ако се пак зачује неки звук који *нарушава мир ноћи*, сматра се да је *на неком танком саставу друштва – остварен контакт између ослабљене људскости и снажних, агресивних бића таме* (Братић 1993, 60). Стога је, рецимо, код Срба из Дубровника било сачувано предање о човеку који је ноћу чуо звоњаву црквеног звона и, вођен том звоњавом, ушао у цркву у којој је присуствовао служби мртвих (Толстој и Раденковић, 2001, *звоно*). Тако је и у овој песми описан тренутак „ћутања“ звона у ноћи, када само поједини могу чути како звоно звони, а што значи да је душа неког покојника у цркви, у овом случају – душа цара Лазара, који је дошао да обиђе своју задужбину и који је у стиховима приказан као представник другог света, али као *добронамерни дух*.

Јован Јовановић Змај, Из песме *Пролеће и Ускрс*⁴

Христос васкрс! – цвеће мири.
Христос васкрс! – шумом шушти,
Христос васкрс! – реком хуји...
Христос васкрс! – звона звоне
– и на гробљу ветрић бруји: Христос васкрс!

Јован Јовановић Змај је једна од три најснажније стваралачке личности друге половине XIX века. Био је познат, пре свега, као писац лирске и деље поезије. Сматра се да песме Ј. Ј. Змаја представљају симбиозу поезије Бранка Радичевића и народне поезије, те је из тог разлога његова поезија посебно инспиративна за етнолошко читање (Деретић 1983). Трећа и последња фаза Змајевог писања припада деци, а Јован Деретић издваја следеће њене карактеристике: *Главне одлике Змајевих дељих песама јесу: фини лиризам који их приближава његовој раној љубавној поезији, смисао за уживљавање у збиљу и психу детета, једноставан, лак, непосредан израз приступачан деци и истовремено привлачан одраслима. Змај је творац српске поезије за децу и њен највећи представник* (Деретић 1983, 337).

Звоно у овој дељој песми представља симбол радости и објављује велики хришћански празник, поводом кога се радује читава васељена. Звук звона на

⁴ Песма преузета из: Угљеша Крстић (пр.), *Чика Јова српској деци, Приче и песме о вери и обичајима*, Бисери деље књижевности, библиотека класичних и савремених дела за младеж, књига деветнаеста, Самостална издања из Вајата, Београд, 1992. Стр. 51.

овај хришћански празник објављује и прославља победу живота над смрћу, истовремено прослављајући Творца. У српској народној традицији познато је да се током последњих дана Ускршњег поста, од Великог четвртка до Ускрса „везују звона“, тј. да она морају да „ћуте“, јер се у тим данима жали за Господом Исусом Христом који је распет, па се у том периоду оглашавају само клепала. Због тога, када дође Васкрс, највећи хришћански празник, звона звоне на сав глас да обавесте народ о овом величанственом и срећном догађају, те се у наведеним стиховима исказује важна улога звона у српској народној традицији и православној цркви – свечана и уз њу везана обавештајна улога звона.⁵

Војислав Илић, Из песме *Суморан дан*, 1886.⁶

*Тромо иду часи,
Из даљине звоно гуди,
Разлежу се гласи –
Одјекују надалеко...
Мора да је умро неко.*

Војислав Илић био је најзначајнији, а како Ј. Деретић сматра – и *једини значајни песник епохе реализма* у српској књижевности. Тежио је објективности и дескрипцији у своме певању, али је и *својим естетизмом и формализмом отворио пут поезији* (Деретић 1983, 407). *У више песама, од којих неке спадају у најпознатије које је написао (...), он је дао изванредне описе сеоских предела, призоре из сеоског живота, слике природе у разним годишњим добима и добима дана* (Деретић 1983, 408).

У стиховима ове Илићеве песме читује се значајна улога звона у обичајима везаним за култ мртвих. Овде песник представља један по свему суморан дан и обичај да се звоно у селу огласи када неко премине. Када се јавља о нечијој смрти, црквено звоно оглашава се „тужно“, а улога му је и да обавести мештане, при чему се за мушкарцем звони три пута, а за женом два пута. Такође, *ако самртник умре преко ноћи, онда се његова смрт оглашава (...) рано изјутра. (...) Тада један од рођака покојникових оде парохијалној цркви за „оглас“, тј. да јави свештенику покојникову смрт и да га позове на сахрану. Црквењак оглашава покојникову смрт лупањем звона* (Ердељановић 1948, 245, 287).

⁵ Више о разлици међу звонима у католичкој и православној цркви видети у: Марија Петричевић, „Звона живота и смрти“, *Књижевне новине* бр. 1037, 2001. Стр. 1–3.<http://marijapetricevic.com/citanje.php?m=1&t=zvonazivotaismrti>

⁶ Песма преузета из: Војислав Илић, *Изабрана дела*, Библиотека „Српска књижевност у сто књига“, књига 37, Живан Милисавец (ур.), Матица српска – Српска књижевна задруга, Нови Сад – Београд, 1962. Стр. 74–75.

Војислав Илић, из песме *Зимска идила*, 1889.⁷

Нађу га у самом рају...

Он се попео лепо

На рајску лиснату воћку, на златне јабуке једе;

А доле, на цветном поду, у белом и чистом руву,

Још многа некаква деца јабуке једу и седе.

Међ' њима јагањци блеје и звонца сребрна звоне,

И многи лептири лете по рајском мирисном цвећу;

Кроз цветне пољане рајске бисерне протичу реке,

И рајске, шарене тице на мирне обале слећу.

Војислав Илић и у овој песми, као и у претходној, исказује свој дар за реалистичко и објективно описивање предела, само што је то у овом случају пасторални предео рајског врта. У оквиру пасторале, како у романтизму тако и у реализму, истиче се опис свих детаља који чине одређену пасторалну сцену, па у овом случају ту и *сребрна звонца звоне*, везана око врата несташних јагањаца, чиме песник, уз остало, употпуњава ову идиличну слику. Међутим, звончићи су сребрни будући да је реч о умрлој деци, као што се сребро у народној књижевности често везује за хтонско, тј. за свет мртвих.⁸ Такође, у овој песми јагањци са звонцима представљају и део, за „иконографију“ онога времена, уобичајене рајске слике, налазећи се у овим стиховима међу децом, која и сама могу бити представљена као Христови јагањци. Читав рајски приказ представљен је са много присутне деце, јер је главни јунак песме мали Павле, који је отишао од куће и залутао у рајски врт, тј. умро.

Звонца се у овој песми повезују са јагањцима, који пре свега представљају хришћанску симболику стада. Песниковим „сликањем“ јагањаца читаоцу се представља уобичајена слика у сваком руралном сточарском пределу, па отуда и слика која је уобичајена у пасторалним описима поезије тога доба. Тако је овај стих „ослоњен“ на обичај српских чобана да на крупну и ситну стоку стављају већа или мања звона – од *чактаре* до *меденчета*. Такође, у стаду увек постоји предводник, а то је углавном најстарија животиња из стада, који око врата има звоно да би га помоћу његовог оглашавања остале животиње могле пратити.⁹ Постоји и народна изрека која указује на велики значај који звоно има за пастире: *Док звоно постоји, може се стадо обновити*. Такође,

⁷ Песма преузета из: Војислав Илић, *Изабрана дела*, стр. 123–125.

⁸ Једна од најбољих потврда за симболичку улогу сребра налази се у народној бајци *Очина заклетва* (Мирослав Пантић (ур.), *Српске народне пословице*, Дела Вука Караџића. Београд: Просвета, 1969, 131–133).

⁹ О звону у сточарским крајевима видети више у: Мирослав Лутовац, „Неколико сточарских обичаја у подножју Проклетија“, *Гласник етнографског музеја у Београду*, књига пета, Београд, 1930.

сматра се да *ако напукне звоно или цркне ован, знак је да ће се стаду или чобанину десити несрећа* (Лутовац 1930, 107–108).

Војислав Илић, Из песме *Обућар и његов син*, 1890.¹⁰

*Многа с скупила деца. Зелене палмове гране,
И звекет звонца јасних свечаност казује њину,
И дете дисаше бурно, и у сну запева јасно:
Осана Давидовом сину!*

Звонца у овим стиховима (и њихов *звекет*) представљена су у вези са њиховом црквеном употребом – обавештајном и сакралном, као и са њиховом улогом у народним обичајима. Свечана улога звона у народним обичајима је она коју имају приликом прослављања наступајућег пролећа, што се обично поклапа са црквеним празницима – Лазаревом суботом (Врбицом) и Цветима, а Лазарева субота, празник који се описује у овој песми, јесте пролећна свечаност уочи Цвети. На тај дан деца у српским градовима и селима иду у свечаној поворци, носећи у рукама врбове гранчице и звонећи малим ручним звонцима, уколико им она нису стављена око врата, што се такође чини, док се све време пева о ускрснућу Светог Лазара (Кулишић 1998).

Дакле, ови Илићеви стихови показују значај овог верског празника у животима српске деце у XIX веку, коју песник, помињући *зелене палмове гране* у њиховим рукама, смешта у Јерусалим који слави Христов улазак у град.

Алеска Шантић, Из песме *Сеоба*, 1902.¹¹

*Зар вам није жао, на огњишту оном
Гдје вас огањ гријо, што ће туђин бити,
Што ће наше горе погребнијем звоном
Одјекнути тужно, а ми сузе лити?*

Алекса Шантић био је песник чији су и живот и поезија одражавали тежње двају векова. Шантићева дела припадају епохи модернизма, и то његовој подврсти – парнасо- симболистичкој поезији. Писао је песме различите врсте, а најпознатији је по својој социјалној и родољубивој поезији (Деретић 1983). Његова поезија је обасјана *светлошћу породичног огњишта и прожета његовом топлином. Везаност за родну груду дубока је и трајна, њено кидање изазива бол у песниковој души. У неким од својих најпотреснијих*

¹⁰ Песма преузета из: Војислав Илић, *Изabrана дела*, стр. 135.

¹¹ Песма преузета из: Алекса Шантић и Светозар Ђоровић, *Изabrане странице*, Библиотека „Српска књижевност у сто књига“, књига 51, Живан Милисавец (ур.), Матица српска – Српска књижевна задруга, Нови Сад – Београд, 1962. Стр. 34–35.

песама Шантић пева о патњи оних који заувек напуштају домовину и одлазе у туђ свет (Деретић 1983, 444).

У овој родољубивој песми, као и у песми *Суморан дан* В. Илића, помиње се погребно звоно, тј. оно које се оглашава када неко умре. Међутим, овде примећујемо да се погребно звоно као мотив може употребљавати у различитим поетским врстама, као што су родољубиве песме или романтичарска лирика, и тада оно може добити другачију „звучност“ и симболику. Тако, у наведеним Шантићевим стиховима погребно звоно звони не за умрлима, већ за онима који напуштају заувек своје домове, заправо – за опустелим завичајем.¹²

Алекса Шантић, Из песме *На молитви*, 1911.¹³

*Починку тихом докле птицу гони,
Ја чујем тамо из села и лука
Гдје место звона вечерњијех звони
Невидљив ланац са сељачких рука...*

Песма *На молитви* представља, у први мах осмотрено, идиличну слику сутона у херцеговачком селу, но како вече одмиче примећује се да ту идиличну сцену нарушава одсуство звона, тј. непостојање његове звоњаве и непостојање цркве, што се може приметити при читању читавог претходног дела песме. Ово одсуство звона оличава заправо немање слободе код једног народа коме је и вера подједнако важна за достојанствено живљење, а ни она се не може исповедати ваљано без слободе. Ипак, овај поробљени народ носи крст, тј. веру у својој души, али се и даље, уместо звоњаве црквених звона, чује – како песник каже – *невидљиви ланац са сељачких рука...*

Звоно је у српском народу било симбол слободе, а сам звук звона сведочио је о могућности слободног изражавања верског и националног идентитета. Звона су на Балкану, током ратова са Турцима и Аустроугарском, забрањивана, отимана и уништавана, те су тако периоди када их није било значили да је народ бивао у великој невољи и да није био слободан.

Алекса Шантић, Из песме *Призрене стари...*, 1912.¹⁴

*Заљуљај звона нека Васкрс јаве!
С Ловћена тврдог и Авале плаве
Сјутра, уз трубе, под ст'јегом у зори,
Витези силни, громови у боју,*

¹² Шантићева песничка слика гора које одјекују тужно може бити дата по угледу на мотив горе која жали, тј. тужи, из наше народне поезије.

¹³ Песма преузета из: Алекса Шантић и Светозар Ћоровић, *Изабране странице*, стр. 62.

¹⁴ Песма преузета из: Алекса Шантић, *О класје моје*, *Изабране песме*, Драган Лакићевић (пр.), Српска књижевна задруга, Београд, 2008. Стр. 57.

*Јездиће гордо, уз калдрму твоју,
Призрене стари, капије раствори!*

И у овим Шантићевим стиховима, као и у онима Ј. Ј. Змаја, помињу се звона која објављују велики хришћански празник. Дакле, и овде се представљају звона која имају обавештајну, свечану, али и сакралну улогу, чија звоњава исказује радост и сјај некадашње славе и слободе.

Алекса Шантић, Из песме Празник, 1913.¹⁵

*И громко, ко да цар језди са пута,
Јекнуше звона ... И с олтарске плоче
Свештени отац литургију поче,
И мирис прели све тамјана жута.
С крстом, гологлав, свет у цркву ступа,
И цела паства у сјају се купа –
Њу душа цара мученика данас
Са двери греје ... Звона звоне сама ...
Сав народ поје. На домаку храма
Погнуте главе пролази Арбанас...*

Улога звона се најчешће везује за њихову употребу у религијском, тј. у црквеном животу. Звоно има највећу улогу у хришћанској цркви и оно у њој поседује како обавештајну функцију, тако и ону, можда и значајнију – духовну. Првоименована улога звона повезује се са позивањем пастве на литургију и друге црквене службе, а друга улога везује се за објављивање и присуство Светог Духа. У Шантићевој песми *Празник*, конкретно, у питању је присуство светитеља (највероватније краља Милутина, јер се говори о манастиру Грачаници), кога у датој прилици прославља црква.

У цитираним стиховима уочава се, најпре, обавештајна улога звона. Она обавештавају да почиње литургија и позивају вернике на њу, па тако обавештавају и оне који нису у прилици да у цркву дођу о томе да литургија отпочиње, те да се прекрсте у својим домовима или тамо где се у датом тренутку налазе.

Друга улога звона у овој песми је слављеничка, јер народ с радошћу прославља празник и пева уз звуке звона која одјекују на радост, која *звоне сама*, јер заправо представљају слављеничка звона у душама присутне пастве, а тим слављем показују снагу духа, коју чак и Арбанас који пролази поред храма мора да примети, те због осећања светости, из кога је он сам искључен, пролази *погнуте главе*.

¹⁵ Песма преузета из: Алекса Шантић, *О класје моје*, стр. 64.

Алекса Шантић, Из песме *Краљу Петру*, 1922.¹⁶

*Почивај мирно Трудбениче сјајни:
Своје Краљевско свршио си Дело –
Нашег Јединства Храм вечни и трајни
Где милиони, заносно и врело,
Уз јеку звона, врагу на страхоту,
Певају Твоју Славу и Лепоту.*

У овим се стиховима уочавају две улоге звона: прва је учешће звона у свечаним тренуцима, као симбол славља и величања одређеног догађаја, а друга је употреба звона при терању нечистих сила,¹⁷ при чему је непријатељ именован као *враг*, дакле, као нечастиви. У Шантићевој песми писаној поводом смрти краља Петра Првог – Ослободиоца, сав народ, уз јеку звона, прославља и велича преминулог владара, истовремено чинећи то *врагу на страхоту*.

Главна, свечана улога звона у овој песми повезана је свакако са важним историјским тренуцима, са различитим друштвеним дешавањима у историји српског народа. Победе у ратовима, прослављање великих празника, крунисање и величање владара и друго – све су то били догађаји који су објављивани и прослављани звуком звона. У периоду народног препорода у Србији, звона су стекла посебно важно место међу народом, па тако и међу владарима. И зато се, како је и у овој песми приказано, величао краљ уз повике и славље народа, и уз јеку звона као симбол победе и слободе.

Закључне напомене

Овим радом сам покушала да на примеру десет одабраних песама четворице значајних стваралаца из периода српског романтизма, реализма и модерне представим могућности да се поједина поетска дела искористе као секундарни етнографски извор, што је само један од више могућих начина ишчитавања књижевног дела. Средишњи део рада заправо представља сведен преглед појединих стихова из десет песама српских песника друге половине XIX и прве половине XX века, у којима се јављају описи народних обичаја и обреда чији је звоно саставни и централни елемент, а које је овом приликом издвојено као значајан симбол у српској традицији. Стихови неколико значајних домаћих стваралаца из датог периода у које су на специфичан,

¹⁶ Песма преузета из: Маринко Арсић Ивковић, *Антологија српске удворичке поезије од Доситеја до наших дана*, Панлублик, Београд, 1988. Стр. 55–56.

¹⁷ Када је реч о заштитничкој улози звона од нечистих сила, постоје и веровања да звук звона може растерати гамад, вукодлаке, вештице, змије, па чак и отклонити одређене болести, као и временске непогоде (Светлана М. Толстој и Љубинко Раденковић (ред.), *Словенска митологија енциклопедијски речник*, Zepher book world, Београд, 2001; Петар Ж. Петровић, „Живот и обичаји народни у Грузи“, *Српски етнографски зборник*, књига LVIII, 1948).

уметнички начин уметнути и поједини етнографски подаци сведоче о томе да би се овакво читање књижевних дела могло, на овде представљени или сличан, углавном већ описан начин, везати и за неке друге песме, као и за песме неких других аутора, али и за прозну литературу. Најважнији предуслов за етнолошко читање једног уметничког литерарног дела јесте то да је песник или писац црпао инспирацију из народног живота и друштвених дешавања у своме окружењу.

Представљање звона у одабраним стиховима четворице српских песника изабрано је зато што је звоно изузетно важан симбол у српској народној култури и традицији, као и у православној религији, те се и на тај начин, надам се, могло показати колико је утицаја имао живот обичног народа на песнике — толико да су наши песници све оне тренутке који су за народ значајни, а у којима не малу улогу има и звоно, преточили у своје песме, представивши их на особен, уметнички начин, а притом се трудећи да ничим не „окрње“ улогу звона у неком од представљених, тј. опеваних обреда или обичаја. Такође, важно је напоменути да се кроз представљене стихове долази и до закључка да је звоно играло веома важну улогу у животу нашег човека — од његовог рођења па до смрти, и у слављу и у тренуцима туге, односно — да је звоно кроз своје различите улоге прожимало све сфере народног живота, те је сваки песник ове моменте опевао на себи својствен начин и тиме нам, као својеврстан сведок свога времена, дао увид и у друштвени живот онога времена у коме је настајала његова поезија.

Српски песници романтизма, реализма и модерне били су при своме уметничком стварању веома надахнути народним животом, при чему су поштовали духовне вредности народа коме су припадали и покушали да их овековече преточивши их у своје песме, на шта сам покушала да укажем својом анализом изабраних поетских текстова.

Литература

- Bratić, Dobrila. 1993. *Glavo doba. Predstave o noći u narodnoj religiji Srba*. Београд: Plato.
- Деретић, Јован. 1983. *Историја српске књижевности*. Београд: Нолит.
- Јеротић, Владета. 2007. *Милан Ракић и религија*. Београд: Ars Libri, Neven.
- Кулишић, Шпиро, Петар Петровић и Никола Пантелић. 1998. *Српски митолошки речник*. Друго допуњено издање. Београд: Етнографски институт САНУ – Интерпринт.
- Лутовац, Мирослав. 1930. „Неколико сточарских обичаја у подножју Проклетија.“ *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књига пета: 107–112.
- Петричевић, Марија. 2001. „Звона живота и смрти.“ *Књижевне новине* бр. 1037: 1–3. <http://marijapetricicevic.com/citanje.php?m=1&t=zvonazivotaismrti> Приступљено 25. јула 2013.

- Петровић, Петар Ж. 1948. „Живот и обичаји народни у Грузи“. *Српски етнографски зборник*, књига LVIII.
- Речник српскохрватскога књижевног језика*. 1967. Књига друга Ж—К (косиште). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 274–276.
- Сикимић, Биљана. 1997. „Фолклорни елементи у делу Стевана Сремца.“ *Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање*: 21–33.
- Стојановић, Љубомир. 1987. *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*. Друго издање [фототипско] штампано 1987. године. Београд: БИГЗ.
- Толстој, М. Светлана и Љубинко Раденковић (ред.). 2001. *Словенска митологија енциклопедијски речник*. Београд: Zepther book world.
- Хасанбеговић, Рабија. 1987. „Етнографска обиљежја у дјелима Алексе Шантића.“ *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књига 51: 113–145.

Извори

- Арсић Ивковић, Маринко. 1988. *Антологија српске удворичке поезије од Доситеја до наших дана*. Београд: Панлублик.
- Илић, Војислав. 1962. *Изабрана дела*. Библиотека „Српска књижевност у сто књига“, књига 37, Живан Милисавац (ур.), Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга,
- Јакшић, Ђура. 1961. *Песме. Јелисавета. Проза*. Библиотека „Српска књижевност у сто књига“, књига 28, Живан Милисавац (ур.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга.
- Крстић, У. (пр.). 1992. *Чика Јова српској деци, Приче и песме о вери и обичајима*. Бисери деце књижевности, библиотека класичних и савремених дела за младеж, књига деветнаеста. Београд: Самостална издања из Вајата.
- Шантић, Алекса. 2008. *О класје моје*. Изабране песме, Драган Лакићевић (пр.), Београд: Српска књижевна задруга.
- Шантић, Алекса и С. Ћоровић. 1962. *Изабране странице*. Библиотека „Српска књижевност у сто књига“, књига 51, Живан Милисавац (ур.), Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга.

Nina Aksić

The Bell as a Folklore Motive in Serbian Poetry of the Late 19th and Early 20th Century

This paper presents a possibility of reading of a poetic literary work as an secondary ethnographical source, on the example of ten selected poems by four important poets of Serbian Romanticism, Realism and Modernism. The central part of the paper actually represents a condensed overview of certain verses from ten poems written by Serbian poets in the second half of the 19th and the first half of the 20th century, containing descriptions of customs and rituals that include the bell as a constituent and central element which is, on this occasion, singled out as an important symbol in Serbian tradition. Serbian poets of Romanticism, Realism and Modernism used folk life as an important inspiration for their artistic creations, while respecting the spiritual values of the people they belonged to and trying to immortalize them by transforming them into their poetry.

Key words:
bell, custom
and ritual,
Serbian
poetry

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

2:39(082)

316.74:2(082)

РЕЛИГИЈА, религиозност и савремена култура
: од мистичног до (и)рационалног и *vice versa* / главни и одговорни уредник Драгана Радојичић ; уредник Александра Павићевић ; [превод Ђурђина Шијаковић и аутори текстова]. - Београд : Етнографски институт САНУ, 2014 (Београд : Чигоја). - 216 стр. ; 24 см. - (Зборник / Етнографски институт САНУ ; 30)

На спор. насл. стр.: Religion, Religiosity and Contemporary Culture. - Радови на срп. и енгл. језику. - Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries ; Резимеи.

ISBN 978-86-7587-074-6

1. Ств. насл. на упор. насл. стр.

а) Религија - Антрополошки аспект - Зборници б) Религиозност - Културолошки аспект - Зборници

COBISS.SR-ID 208312076